ಅವರಿಗೆ ಈ ವಿಷಯ ತಿಳಿದರೆ ಅವರು ಖಂಡಿತ ರೇಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವಿಷಯ ಎದುರಾಯಿತು. ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ, ಇದು ಸೇವೆಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಪರೋಕ್ಷ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಲಾಭ ಪಡೆದಂತೆಯೇ ಎಂಬುದು ಹರಿಲಾಲನಿಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತು. ಆದರೆ ತಾನೇ ಸ್ವತಃ ಹೋಗಿ ಈ ಲಾಭವನ್ನು ಯಾಚಿಸುತ್ತಿಲ್ಲವಲ್ಲ, ತಾನು ಈ ಲಾಭದ ಬಗ್ಗೆ ಯೋಚಿಸಿಯೇ ಇರಲಿಲ್ಲವಲ್ಲ, ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಲಾಭವನ್ನು ತನಗೆ ಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಮನೆಯ ಮಾಲೀಕರಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವುದಾದರೆ, ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಗೆಳೆದು ತಾನೇಕೆ ತನ್ನ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಬೇಕು? ಅದೂ ತನ್ನ ಬಳಿ ಹಣವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ? ಇಂಥ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಈ ಸಮಾಧಾನದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಲಾಗದು.

ಅಂದೇ ಹರಿಲಾಲ ಮಿಯಾಂ ಖಾನರ ಮನೆಯಲ್ಲಿರಲು ಹೊರಟು ಬಂದ. ಅವನ ಬಳಿ ಹೆಚ್ಚು ಲಗ್ಗೇಜುಗಳಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ತನಗೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾದ ಮೂರ್ನಾಲ್ಕು ಪಾತ್ರೆಗಳು ಮತ್ತು ಇನ್ನಿತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಖರೀದಿಸಿ ತನ್ನ ಜೀವನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ. ಅವನ ಅಗತ್ಯಗಳು ವಿಶೇಷವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆಫ್ರಿಕಾದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಕಡಿಮೆ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಬದುಕುವ ಅಭ್ಯಾಸ ರೂಢಿಯಾಗಿತ್ತು. ಇದುವರೆಗೆ ಅವನಿಗೆ ಯಾವುದು ಸರಳ ಜೀವನವೆಂದು ಅನ್ನಿಸುತ್ತಿತ್ತೋ, ಈಗ ಇದೇ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ತನ್ನ ದೌರ್ಬಲ್ಯವೆಂದು ಅನ್ನಿಸಿತು. ಬಾಪೂ ಅವರ ವಿಷಯವೇ ಬೇರೆ ತೆರನಾಗಿತ್ತು. ಬಾಪೂ ಅವರು ಸಾವಿರಾರು ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿತ್ತು, ಬದುಕಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಉತ್ತಮ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅವರು ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಯೂ ಸಹ ಇದ್ದರು; ಆದರೆ ತದನಂತರದಲ್ಲಿ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತ್ಯಜಿಸಿದ್ದರು. ಬಾಪೂ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಸರಳತೆಯನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರು. ಹರಿಲಾಲನಿಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದಂಥದ್ದು ಏನಿತ್ತು! ಹೆಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರವಾಗಿದ್ದ ಅವನ ಸರಳತೆ ಅವನಿಗೆ ಸಿಗಲಾರದ ಆಶ್ವಾಸನೆ ಮಾತ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಹರಿಲಾಲ ತುಟಿಗಳನ್ನು ಕಚ್ಚಿಕೊಂಡು, ನಾನು ಹಣವನ್ನು ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಲೇಬೇಕು, ನಾನು ಉದ್ಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಹಣವನ್ನು ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದ.

ಒಂದು ಕಡೆ ಹಣ ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡುವ ಗೀಳು ಅವನ ನೆತ್ತಿಗೇರಿತ್ತು, ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಅವನು ಯಾವ ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದನೋ, ಆ ಉತ್ಸಾಹಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯ ಭಂಗ ವುಂಟಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಹರಿಲಾಲ ಒಂಟಿಯಾಗುಳಿಯುತ್ತಿದ್ದ. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಸಹ ಒಮ್ಮೆ ಆಶ್ಚರ್ಯದಿಂದ, ಇನ್ನೊಮ್ಮೆ ತಮಾಷೆಯಿಂದ, ಮಗುದೊಮ್ಮೆ ಭಯದಿಂದ ಅವನಿಂದ ದೂರವೇ ಇರುತ್ತಿದ್ದರು. ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೂ ಅವನ ಹಾಜರಾತಿ ಅಸಹಜ ಎಂದು ತೋರುತ್ತಿತ್ತು. ಹರಿಲಾಲ ಕಳೆದ ಐದು ವರ್ಷಗಳಿಂದ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸ ಮತ್ತು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪದ್ಧತಿ ಎರಡೂ ಕಡೆಯಿಂದ ದೂರವೇ ಇದ್ದ. ಹೀಗಾಗಿ ಇಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಅದಕ್ಕೆ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದ. ಹದಿನೈದು ಹದಿನಾರು ವಯಸ್ಸಿನ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ತಕ್ಷಣ ಉತ್ತರ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರು, ಆದರೆ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರು ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕರ ಹರಿಲಾಲನಿಗೆ ಕಠಿಣವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹರಿಲಾಲನ ವ್ಯಗ್ರತೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿತ್ತು, ಅವನ ಗಾಬರಿ ತರಗತಿಯ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ತಮಾಷೆಯ ವಸ್ತುವಾಗುತ್ತಿತ್ತು, ಎಲ್ಲರೂ ಅವನನ್ನು ಗೇಲಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಹರಿಲಾಲ ಹತಾಶೆಗೊಳಗಾಗುತ್ತಿದ್ದ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅವನಿಗೆ ಸಿಟ್ಟೂ ಸಹ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಅವನ ಸಿಟ್ಟು ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಬಾಪೂ ಅವರ ಮೇಲೆ ಹೊರಳುತ್ತಿತ್ತು. ತನ್ನ ಈ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಾಪೂ ಅವರೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಅವನಿಗೆ ಪದೇಪದೇ ಅನ್ನಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಅವನು ಆಫ್ರಿಕಾದಿಂದ ತಂದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಬಾಪೂ ಅವರ ಭಾವಚಿತ್ರವೂ ಇತ್ತು. ಅವನು ಆ ಭಾವಚಿತ್ರವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದ; ಆಗ ಅವನಿಗೆ, 'ಇಲ್ಲ ಇಲ್ಲ, ತನ್ನ ಈ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಾಪೂ ಹೇಗೆ ಹೊಣೆಗಾರರಾಗುತ್ತಾರೆ, ತಾನೇ ಖುದ್ದು ಯಾಕೆ ಈ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಹೊಣೆಗಾರನಾಗಿ, ಬಾಪೂ ಅವರಿಗೆ ಉಚಿತ ಉತ್ತರವನ್ನೇಕೆ ಕೊಡುತ್ತಿಲ್ಲ? ಬಾಪೂ ಅವರು ಕಠಿಣ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂಟಿಯಾಗಿಯೇ ಆಫ್ರಿಕಾದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಂಡುಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ' ಎಂದು ಅನ್ನಿಸುತ್ತಿತ್ತು.

ಅನಿಶ್ಚಿತತೆ ಮತ್ತು ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಈ ದಿನಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಲಾಲನಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಕೊಡುವ ಒಂದೇ ಒಂದು ಮಾರ್ಗವಿತ್ತು. ಅದೇನೆಂದರೆ ಚದುರಂಗದ ಆಟ! ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಆಸಕ್ತಿ ಮೂಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ, ಅಲ್ಲದೆ ಹಣದ ಅಭಾವವೂ ಆರಂಭಗೊಂಡಿತ್ತು. ಇಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅವನು ಹಣ ಸಂಪಾದನೆ ಮಾಡಲು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಒಂದು ನೌಕರಿಯನ್ನು ಹುಡುಕಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ, ಈ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಸಮ ವಯಸ್ಸರಾಗಿದ್ದ ಮೂರ್ನಾಲ್ಕು ಯುವಕರು ಸ್ನೇಹಿತರಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದರು. ಆ ಮಿತ್ರರು ಯಾವುದೇ ನಿಶ್ಚಿತ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ, ಹೀಗಾಗಿ ಹರಿಲಾಲನ ಹೆಚ್ಚು ವೇಳೆ ಈ ವ್ಯರ್ಥ ಮತ್ತು ನಿರುದ್ಯೋಗಿ ಮಿತ್ರರ ಸಹವಾಸದಲ್ಲಿ ಕಳೆದು ಹೋಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹರಿಲಾಲ ಒಂಟಿಯಾಗಿದ್ದು, ಅವನಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಕೆಲಸಗಳು ಸಹ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಕಾಲ ಕಳೆಯುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮಿಯಾಂ ಖಾನನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಚದುರಂಗದ ಪಣ ನಡೆಯುತ್ತಿತ್ತು, ಎಲ್ಲರೂ ಈ ಪಂದ್ಯದಲ್ಲಿ ಗಂಟೆಗಟ್ಟಲೆ ಮೈಮರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಈಗ ಹರಿಲಾಲನ ಬಳಿಯಿದ್ದ ಹಣವೆಲ್ಲಾ ಖರ್ಚಾಗಿತ್ತು. ಇದುವರೆಗೆ ಅವನು ತನ್ನ ಯಾವ ಸಂಬಂಧಿಕರಿಗೂ ತಾನು ಬಂದ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿರಲಿಲ್ಲ. ತಾನು ಬಂದು ತಲುಪಿದ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಬಾಪೂ ಅವರಿಗೆ ಸಹ ತಿಳಿಸಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ರಾಜಕೋಟಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಗುಲಾಬಳನ್ನು ಅಹಮದಾಬಾದ್‌ಗೆ ಕರೆತರಲು ತುಂಬಾ ಉತ್ಸುಕನಾಗಿದ್ದ, ಆದರೆ ಮನೆಯ ಆರ್ಥಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನಿಭಾಯಿಸಲು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾಗುವವರೆಗೆ ಈ ಬಗ್ಗೆ ಅವನು ಯೋಚಿಸಲು ಸಹ ಅಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದ.

ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಡಾ. ಪ್ರಾಣಜೀವನ್ ಮೆಹತಾರವರ ಸಹೋದರರಾದ ರೇವಾ ಶಂಕರ್ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಹರಿಲಾಲನ ಭೇಟಿಯಾಯಿತು. ಆ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ರೇವಾ ಶಂಕರ್ ಮುಂಬೈನಲ್ಲಿದ್ದರು. ಬಾಪೂ ಅವರೇ ಅವರಿಗೆ, ಹರಿಲಾಲ ದೇಶಕ್ಕೆ ಮರಳಿ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ, ಅವನ ಬಗ್ಗೆ ಗಮನವಹಿಸಿ, ಅಗತ್ಯ ಬಿದ್ದರೆ ಅವನಿಗೆ ಹಣಕಾಸಿನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಎಂದು ಪತ್ರವನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದರು.

'ಹರಿಲಾಲ' ರೇವಾ ಶಂಕರ್ ಹೇಳಿದರು, 'ಒಂದು ವೇಳೆ ನೀನು ಮುಂಬೈನಲ್ಲಿದ್ದು ಓದುವುದಾದರೆ ನಾನದಕ್ಕೆ ಮುಂಬೈನಲ್ಲಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ಹಣದ ಬಗ್ಗೆ ಯೋಚಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.'

ಆದರೆ ಹರಿಲಾಲ ಅಹಮದಾಬಾದ್‌ನಲ್ಲಿ ತನ್ನ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ವೇಗವನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ತಕ್ಷಣ ಮುಂಬೈಗೆ ಹೋಗುವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅವನು ಮುಂಬೈಯಲ್ಲಿದ್ದು ಓದುವ ಬಗ್ಗೆ ತುಂಬಾ ಆಸಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದ, ಆದರೆ ಈಗ ಅವನ ಆ ಆಸೆಯೇ ಬತ್ತಿ ಹೋಗಿತ್ತು.

'ಹರಿಲಾಲ, ನೀನು ಗಾಂಧೀಜಿಯವರ ಮಗ, ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಚಿಂತಿಸಬೇಡ.' ರೇವಾ ಶಂಕರ್ ಧೈರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರು, 'ನೀನು ನಿನ್ನ ಕಾಲ ಮೇಲೆ ನಿಲ್ಲುವವರೆಗೆ, ಅಗತ್ಯವಾದ ಹಣವನ್ನು ನಾನು ಅವನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಬಾಪೂ ಅವರು ನನಗೆ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.' ಹರಿಲಾಲನಿಗೆ ಯಾರೋ ತನ್ನ ಕಪಾಳಕ್ಕೆ ರಾಚಿ ಹೊಡೆದರು ಎಂದು ಅನ್ನಿಸಿತು. ಆದರೆ ಬೇರೆ ಉಪಾಯವಾದರೂ ಏನಿತ್ತು? ಅವನಿಗೆ ತತ್ಕಾಲಕ್ಕೆ ಹಣದ ಅಗತ್ಯವಿತ್ತು. ಸ್ವಲ್ಪ ಹಣ ನಿರಂತರವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕರೆ...

ಹರಿಲಾಲನಿಗೆ ಗುಲಾಬಳ ನೆನಪಾಯಿತು. ರಾಮಿ ಮತ್ತು ಕಾಂತಿ ಸಹ ನೆನಪಾದರು. ಹಣದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಾದರೆ ಕುಟುಂಬವನ್ನು ಅಹಮದಾಬಾದ್‌ಗೆ ಕರೆತರುವೆ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿದ.

ರೇವಾ ಶಂಕರ್ ಚಾಚಿದ ಹಸ್ತವನ್ನು ಹರಿಲಾಲ ಹಿಡಿದ. ಅಂದು ರಾತ್ರಿ ಹರಿಲಾಲನ ಕೋಣೆಯಲ್ಲಿ ತಡರಾತ್ರಿಯವರೆಗೆ ಚದುರಂಗದ ಪಂದ್ಯ ನಡೆಯಿತು. ಅವನ ಮಿತ್ರರು ಹಣವನ್ನು ಪಣಕ್ಕೊಡ್ಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹರಿಲಾಲ ಸಹ ಸಾಕಷ್ಟು ದಿನಗಳ ನಂತರ ಹಣದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದ, ಹೀಗಾಗಿ ಅವನು ತುಂಬಾ ಉತ್ಸಾಹದಲ್ಲಿದ್ದ. ಮಾಣೇಕ್ ಚೌಕದಿಂದ ತಂದ ಪಕೋಡಾ ಮತ್ತು ಖಾರಸಿಹಿ ತಿಂಡಿಗಳು ಆಟಕ್ಕೆ ಮೆರುಗನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದವು. ಆಟ ತುಂಬಾ ಹೊತ್ತು ನಡೆಯಿತು. ಮಿತ್ರರು ತಮ್ಮತಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಹೋದಾಗ ನಡುರಾತ್ರಿ ಕಳೆದಿತ್ತು. ಹರಿಲಾಲ ಅವರನ್ನು ಸರ್ಕಲ್‌ವರೆಗೆ ಬಿಟ್ಟು ಮರಳಿ ತನ್ನ ಕೋಣೆಗೆ ಹೋದಾಗ, ನೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದ ವೃದ್ಧನೊಬ್ಬ ಹೊರಗಿನ ಜಗಲಿಯಲ್ಲಿ ಕೂತು ತಂಬಾಕನ್ನು ಹೊಸಕುತ್ತಿದ್ದ. 'ಹರಿಲಾಲ್' ಎಂದು